

ORTODOXIA ȘI CONSTRUIREA NAȚIUNII. 1918-1941

„Naționalism este conștiința că aparții cutărui grup etnic, iubirea acelu grup și activizarea acestei iubiri în slujba binelui lui. Care este însă modul românesc de comuniune cu ordinea spirituală transcendentă? Aceasta ne-o spune istoria și ne-o spune viața actuală a poporului nostru: este Ortodoxia... Cheagul de iubire și de sacrificiu între membrii națiunii nu-l poate întreține decât credința în Dumnezeu”.

(Părintele profesor Dumitru Stăniloae)

1. Preliminarii

Studiul de față constituie un capitol al unui proiect de cercetare intitulat *Teologie politică românească. O analiză de discurs. 1918-1941*. Tema descarcă istoriografic una din direcțiile proiectului și anume analiza în cadrul discursului teologal cu funcție politică a conceptelor/realități istorice – ortodoxie și națiune. Prin „discursul teologal cu funcție politică” se distinge acel univers simbolic care se coagulează în jurul unor figuri publice, opere, publicații și teme. Modalitatea de comunicare în interiorul grupului cultural, relaționările conceptuale, reprezintă un alt obiectiv al studiului. Conceptul de discurs teologal se referă la un discurs multiplu, pe diferite paliere. Acesta este compus din discursul ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, al teologilor sau cel al intelectualilor creștini. Studiul analizează raportul, conectivitatea dintre cele două concepte/realități istorice – ortodoxie și națiune în studiile și articolele unui teolog important al Bisericii Ortodoxe Române, părintele profesor Dumitru Stăniloae și de asemenea în lucrările unui important profesor de teologie din interbelic, o voce inconfundabilă în agora creștină, Nichifor Crainic. Noutatea și originalitatea acestui demers istoriografic constă într-o abordare interdisciplinară a subiectului. Apelul la noua istorie politică, la teoria naționalismului, istoria ideilor, istoria bisericii și istoria presei românești conturează o perspectivă holistic-istoriografică. Pe de altă parte, în cadrul acestui studiu urmăresc dialogul centrat pe conceptele cu vocație și construcție identitară în cadrul palierele discursului teologal amintite anterior. Mă refer în special la hermeneutica livrată de creatorii de mesaj creștin în jurul conceptelor ortodoxie și națiune/neam. Oportunitatea acestei investigații istoriografice rezidă în revitalizarea memoriei unor proiecte și căutări intelectuale

interbelice în cadrul conștiinței publice românești de azi. Aceste proiecte conturau în epocă o soluție autohtonă și o critică teologico-politică la problema modernității. Consider că și azi problema crucială a societății românești o reprezintă armonizarea conceptelor/realități istorice – identitate/ universalism, cel din urmă conturat azi ca proiect european sau globalizare. În cadrul acestui demers cognitiv explorez în paralel cu bibliografia recentă dedicată problematicii și surse documentare edite sau inedite, precum articole valorificate insuficient istoriografic din *Telegraful Român*, unde redactor-șef era Dumitru Stăniloae și *Calendarul*, al cărui director era Nichifor Crainic. Studiul de față invită la parcurgerea unor texte care facilitează inserarea în *zeitgeist*-ul epocii. Aceste narațiuni relevă consistența teologică și ideologică a conceptelor ortodoxie și națiune în lucrările teologilor amintiți, precum și importanța lor în structurarea unei genealogii ideatice a naționalismelor interbelice și a fascismului românesc.

2. *Istoriografia, științele sociale și „dușmanii naționalismului”*

Istoria este una dintre științele umaniste expuse radical influențelor ideologice. Prin ideologie înțeleg aici în special funcția de disimulare/distorsiune adică de manipulare și nu cea pozitivă de integrare¹. În măsura în care abordarea istoriografică se detașează de evenimential, de metode aparent rankiene epistemologic și tinde către explorări novatoare, doza de ideologie se amplifică². Conștientizată sau nu, influența subtilă a ideologiei poate deteriora grav sensul principal al travaliului istoriografic – reconstituirea cât mai fidelă a trecutului, analiza cât mai nuanțată a contextului istoric. Iată de ce o întreprindere istoriografică care atacă problematica și impactul a două concepte/realități istorice precum ortodoxia și națiunea în discursul teologic din interbelic, felul în care ele se constituie ca axe ale unei concepții de teologie politică românească, pot produce într-un anumit auditoriu un soi de rumoare intelectuală stimulată de prejudecăți contemporane. Aceste prejudecăți cognitive care transformă uneori istoricul și cercetătorul de științe sociale într-un „polițist al trecutului” instituie discret o nouă cenzură. Anumite teme sunt investigate timid sau evacuate din teritoriul istoriografic deoarece între cercetător și tema respectivă poate fi insinuată o culpabilitate a cunoașterii. Empatia cognitivă cu obiectul cercetării istoriografice nu se poate metamorfoza în simpatie cu

¹ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, București, Humanitas, 1995, p. 275.

² Lucian Boia, *Jocul cu trecutul*, București, Humanitas, 1998, p. 107.

domeniul cercetat atât timp cât aceasta nu distorsionează și nu compromite discursul istoriografic. În fapt, există teorii istoriografice care susțin că însuși alegerea unei teme sau utilizarea unor metode de cercetare nu este inocentă ideologic. În introducerea cărții lui Maurizio Viroli³, profesorul român de științe politice de la Indiana University, Aurelian Crăiuțu afirma:

„În numele dragostei de țară au fost comise cele mai odioase atrocități iar patriotismul a fost folosit de către actori politici dintre cei mai dubioși și nocivi pentru a deveni în scurt timp vedete naționale... În aceste condiții, spiritele moderate și nedogmatice au evitat adesea tema patriotismului, care a căzut într-un nemeritat con de umbră în așteptarea unor zodii mai bune.

Astfel se explică nevoia urgentă a clarificărilor teoretice care să ne permită o eficientă confruntare cu formele maligne ale patriotismului și naționalismului agresiv ce continuă să facă ravagii în întreaga lume”.

În cultura română a ultimelor decenii și în special după 1989, derapajele ideologice ale național-comunismului, cât și ideologia naționalistă postrevoluționară derivată în mare parte din vechiul regim comunist sau din revirimentul unor grupări neolegionare, au produs reacții în câmpul intelectual românesc din emigrație, fie în cel autohton. Unul din intelectualii care au marcat prin acuitatea observațiilor analiza fenomenului naționalist din cultura și politica românească a secolelor al XIX-lea și al XX-lea, îndrăznind să-i exploreze genealogiile ideatice, a fost istoricul religiilor Ioan Petru Culianu. Iată ce scria savantul român într-o lucrare celebră dedicată lui Mircea Eliade⁴:

„Din secolul al XVIII-lea, când clerul greco-catolic (unit) din Transilvania a pus bazele istoriei românești, fiecare istoric a fost un (mare) naționalist și un (mare) patriot. În afară de aceste venerabile prejudecăți, puține sunt principiile hermeneutice ale istoriei românești. Unul dintre acestea, formulat de Nicolae Iorga și funcționând de atunci încolo ca postulat intern al oricărei investigații în istoria ideilor din România, este că, fără îndoială cultura românească premodernă reprezintă o continuare a culturii bizantine. Orbiți de dorința de a demonstra prin vechimea rădăcinilor culturale ale românilor aspectul lor onorabil, istoricii au continuat, pe urmele lui Nicolae Iorga, să transforme într-o sursă de confort ceea ce avea să reprezinte, împreună cu poziția ei geografică, una din cele două nenorociri ale României moderne. Cel mai mare handicap în istoria

³ Maurizio Viroli, *Un eseu despre patriotism și naționalism*, București, Humanitas, 2002.

⁴ Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, București, Nemira, 1998.

românească a fost, într-adevăr, izolarea de Europa centrală și apuseană, din pricina apartenenței ei la sfera de influență culturală bizantino-slavă”.

Aceste puncte de vedere reliefate, care dau contur unui veritabil curent ideologic critic la adresa ortodoxiei și naționalismului, vin să inhibe sau să descurajeze potențialii cercetători ai fenomenului. Din fericire, în câmpul cultural occidental, dezbaterea despre naționalism și variantele sale palingenetice de secol XX – fascismele europene, a atins un punct al maturității istoriografice, devenind imună la tentațiile ideologice ale prezentului. Astfel, operele unor autori precum Zeev Sternheell, George L. Mosse, Stanley G. Payne, Roger Griffin și Emilio Gentile⁵ conturează de câteva decade o nouă metodologie și o nouă paradigmă în studiul fascismului și naționalismelor europene. De asemenea, în istoriografie, dar și în științele sociale românești, s-a produs după modelul amintit o mutație fecundă prin contribuțiile teoretice recente ale unor consacrați cercetători ai fenomenului precum Florin Müller, Constantin Iordachi, Mihai Chioveanu, Marius Turda, Mirel Bănică sau Valentin Săndulescu.

În ciuda acestui progres, în studiul problematicii asupra naționalismului și fascismului rămân influente în dezbaterile intelectuale abordările iconoclaste, postmoderne ale unor autori influențați de paradigmele marxizante, neolibérale sau eurocentriste precum cele ale lui Eric J. Hobsbawm, Benedict R. O’G. Anderson, Ernest Gellner sau Katherine Verdery. Aceste perspective nu rămân încă fără un ecou contaminant în câmpul științelor sociale românești invitând la reflecții axiologice sau profetizante care însoțesc analize poziționate corect academic. Iată cum își încheie sociologul Dan Dungaciu preambulul lucrării sale referitoare la teoriile asupra naționalismului⁶:

„Națiunile nu sunt nemuritoare. Nefiind creație divină sau punct de plecare natural al istoriei umane, nimeni nu le poate garanta existența veșnică. Așa cum au avut un „început”, vor avea probabil, și un sfârșit. Chestiunea nu e asta. Ceea ce trebuie subliniat este că, deoarece existența și persistența lor se bazează inclusiv pe faptul că răspund unor nevoi vitale pentru indivizi – obiective, subiective, existențiale etc. – pentru a fi înlocuite trebuie să apară – cum am mai sugerat – forme sociale (obiectivități subiectivate) capabile

⁵ Constantin Iordachi, ed., *Fascismul european 1918-1945*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2014.

⁶ Dan Dungaciu, *Elemente pentru o teorie a națiunii și naționalismului*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2012, p. 14-15.

să le înlocuiască eficace și la același nivel de profunzime. Deocamdată, cel puțin, proiectul european nu reușește să fie acel proiect. De aici și o serie de crize la care asistăm astăzi”.

2. „Atleții” naționalismului creștin

Conceptele de creștinism și națiune formează în cultura română interbelică un binom ideatic inseparabil. În jurul acestor două concepte s-au articulat treptat viziuni și ideologii ale intelighenției românești anticapitaliste, antimoderne, schițate antebelice și prolifrice în perioada interbelică. Aceste ideologii s-au conturat ca orientări naționaliste care au elaborat apologii ale sufletului țărănesc sau ale creștinismului ortodox considerat ca matrice identitară a românității.

Printre curente culturale care au derivat din naționalismul eminescian și din școala istorică a lui Nicolae Iorga trebuie enumerate: poporanismul lui Constantin Stere desprins din socialismul rusesc, ideologia *Sămănătorului*, a lui Nicolae Iorga, ortodoxismul lui Nichifor Crainic și ideologia Mișcării Legionare care a realizat un sincretism între poporanismul socialist, reformismul lui N. Iorga, ortodoxism și antisemitism. După opinia lui Ioan Petru Culianu, N. Iorga a indus primul în câmpul intelectual românesc semințele unor ideologii de o asemenea factură. Primordialismul iorghist susținea starea unei devoluții istorice la români, stare care era identică cu o armonie a începuturilor infestată de factorul exterior al invaziilor și mai nou al capitalismului. Din această viziune asupra românității întâlnită inițial în poeziile lui Eminescu⁷, dar și în articolele sale din *Timpul*, s-au desprins naționalismele interbelice. Utilizez aici termenul de naționalisme deoarece chiar dacă sunt derivate dintr-o sursă comună, aceste fenomene ideologice și culturale au fost diverse și permanent supuse unei nuanțări istorice.

Naționalismul românesc interbelic are ca sursă ideatică, alături de aceste curente cultural-ideologice, și opera lui Nicolae Paulescu. Personaj controversat astăzi din cauza concepțiilor lui antisemite⁸, Nicolae Paulescu a fost profesor de fiziologie medicală la Universitatea din București și savant recunoscut în lumea academică internațională. Considerat de Nichifor Crainic ca fiind principalul doctrinar al naționalismului creștin, precursor al

⁷ Mihai Eminescu, *Opere poetice*, București, Codex, 2012.

⁸ Nicolae C. Paulescu, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria*, Bacău, Editura Babel - Editura Vicovia, 2010.

intelectualilor de orientare naționalistă din interbelic, profesorul îi schițează un portret intelectual demn de o hagiografie, alături de o interesantă și sumară incursiune în originile intelectuale ale naționalismului românesc de la răscrucea secolelor:

„Într-adevăr, naționalismul creștin, în sensul autentic al cuvântului, are un singur mare poet: George Coșbuc, și un singur mare cugetător: pe Nicolae Paulescu în care se fundează integral. Naționalismul genialului Eminescu e profund rasist, dar latura creștină îl preocupă numai tangențial și numai sub raportul concepției conservatoare. Vasile Conta e un mare antisemit, dar e materialist și ateu. Naționalismul d-lui A. C. Cuza întemeiat științific în economia politică, se mișcă pe temelia arianismului nordic cu știuta-i consecință în domeniul religios. Naționalismul d-lui N. Iorga e eminescian cu aprecierea ortodoxiei ca forță culturală istorică și cu negarea vitalității ei actuale.

Nicolae Paulescu e un naționalist autentic, cum sunt toți ceilalți, dar e în plus creștin autentic. Din domeniul literaturii, singur George Coșbuc îi corespunde. Nici Coșbuc nici Paulescu nu discută creștinismul sub raportul filosofic sau rasial, ci îl acceptă ca pe religiunea revelată, de caracter supranatural⁹”.

Nichifor Crainic stabilește astfel un primat intelectual al profesorului de fiziologie medicală, recunoscut ca părinte fondator al naționalismului creștin interbelic. Aprecierea pe care profesorul de teologie o acorda doctrinei lui Paulescu este relevantă de evocarea realizată anual în cotidianul *Calendarul*, între anii 1932 și 1933, de înființarea unui Institut de studii naționaliste și creștine „Nicolae Paulescu”. În cadrul acestui institut au fost organizate timp de un an conferințe despre doctrina și personalitatea profesorului de fiziologie medicală. Totodată referințele intelectuale paulesciene ale lui Nichifor Crainic abundă în lucrarea *Puncte cardinale în haos*¹⁰.

Dacă naționalismul secolului al XIX-lea, care a fondat statul modern român, este de factură iluministă și tangențial romantică, naționalismul interbelic este un curent dispersat în naționalisme care regrupate intelectual și politic vin să conteste linia culturală și politică a secolului anterior. Această falie între cele două tipuri de naționalism, unul fondator de *heimat*, de instituții statale, și altul critic și palingenetic, se hrănește chiar din

⁹ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, București, Albatros, 1997, p. 128.

¹⁰ Idem, *Puncte cardinale în haos*, București, Albatros, 1998.

disputele culturale ale secolului al XIX-lea. Astfel, disputa dintre junimiștii conservatori, acerbi critici ai formelor fără fond¹¹, și liberalii de sorginte pașoptistă este preluată într-o nouă formă în perioada interbelică. În fapt, atât naționalismul pașoptist cât și naționalismul interbelic reprezintă formule hibride ideologice, rezultante doctrinare ale unei aculturații profunde ivite din contactul cu modernitatea occidentală. Încă din anii '30 ai secolului trecut, teoria fenomenului aculturației s-a structurat metodologic și conceptual definindu-l ca parte a fenomenului dinamicii culturii sau politicii. Acest fenomen al aculturației este analizat ca un derivat al unor procese mai profunde de ordin economic și politic sau este conceput ca o dimensiune a unei construcții mai complexe, cum este aceea de identitate etnică. Iată ce afirmă sociologul Maria Cobianu Băcanu despre aculturație:

În procesele de împrumut specifice aculturației, fenomenul fundamental îl constituie re-elaborarea, re-interpretarea prin care elementele culturale, complexe practice ale culturii donatoare se schimbă nu numai ca formă, dar și ca semnificație în termenii culturii receptoare. Studiul ariilor culturale, mai ales, al societăților din aceeași arie culturală, a evidențiat manifestări schimbate ale modului de bază în trecerea de la un grup la altul, demonstrând nu numai nevoia de continuitate, dar și caracterul creator, inventiv al preluărilor. [...] Schimbul cultural dirijat reflectă condițiile în care o societate dominantă induce sau forțează schimbarea în modul de viață al unei societăți subordonate¹².

Așadar naționalismele invocate mai sus reprezintă în fapt niște răspunsuri reactive ale lumii românești la întâlnirea cu modelul capitalist. Ambele naționalisme au avut pretenții fondatoare, dar în timp ce primul a reușit prin intermediul elitei boierești conectate la sfere de putere externă de a scrie și a face istorie¹³, cel de-al doilea a avut ambiția de a recupera creștinismul ortodox ca factor primordial identitar și de a face din el o pârghie în a răsturna și recrea lumea românească. De fapt, travaliul celor două naționalisme la *imaginarea națiunii*¹⁴ nu este disjunct întru-totul, așa cum sugera Nae Ionescu. Nichifor Crainic îi recunoaște lui Nicolae Bălcescu

¹¹ Titu Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în *Opere*, I, București, Minerva, 1978, p. 153.

¹² Maria Cobianu Băcanu, *Aculturația: semnificații, caracteristici, procese*, <http://www.ziarul.natiunea.ro/serie-noua>, anul IV, 4 ianuarie 2012 (accesat în 20.10.2016).

¹³ Alexandru Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, Junimea, 1981, p. 13.

¹⁴ Benedict R. O'G. Anderson, *Naționalismul la mare distanță. Capitalismul mondial și ascensiunea politicilor identitare*, în *Polis. Revista de științe politice*, 2, 1994, p. 5.

și pașoptiștilor creativitatea istorică și intelectuală într-o formă profund autohtonă îmbrăcată în valori europene:

La lumina noilor idei europene, romanticii descopereau poporul românesc. E adevărat că ei îi prescriau tratamente politice și sociale după ultima carte de rețete din Apus, dar în cultură romantismul îi apleca la izvoarele locale și învăța să fie autohtoni. Romantismul istoric îi călăuzea spre strămoși; romanismul poetic spre folklor. Europeanizați în ordinea social-politică ei erau autohtonizați în ordinea creației literare [...]. Romanticii afirmau poporul și legenda națională [...]. Un Nicolae Bălcescu, un Mihail Kogălniceanu, un B.P. Hașdeu, un Mihai Eminescu, un George Coșbuc, un Vasile Pârvan sau Nicolae Iorga ni se înfățișează sub îndoitul aspect de vastă asimilare a culturilor străine și de monumentală creație autohtonă. Tradiționalismul vede în ei revelații istorice ale substanței de viață permanentă ce zace în adâncul acestui popor¹⁵.

Conceptul de autohtonism este intrinsec legat la Nichifor Crainic de binomul terminologic națiune-ortodoxie. Acest binom conceptual se desface ideatic în noi termeni precum tradiție, tradiționalism, autohtonism, teandrie, specific etnic, care vin să construiască un univers simbolic, fundament conceptual pentru o nouă ideologie și un nou praxis politic. Acest praxis trebuia, în viziunea lui Crainic, să determine transformarea sufletului românesc în factor de energie constructivă. Nichifor Crainic a fost preocupat în principal de proeminența religiosului în comunitatea etnică și națională. Ideile sale încarnate în articole și alte efemeride jurnalistice depind consistent de contextul politic și social în care au fost redactate. Deși adunate și publicate în forma unor cărți, articolele sale sunt lipsite de un aparat critic și științific. Crainic atacă în articolele sale recuperate ulterior livresc o problemă perenă a omului, umanității, istoriei și vieții naționale. Relația dintre religios și națiune devine pentru Crainic o structură esențială a comunității umane. Iată de ce problematica ortodoxiei și a bisericii l-a preocupat în special.

Personalitate febrilă și controversată, Nichifor Crainic a dezvoltat termenii opțiunilor culturale, literare și politice proprii „gândirismului” mai întâi în paginile revistei *Gândirea*, al cărei director va deveni în 1926, după abandonarea revistei de Cezar Petrescu. Aceste direcții culturale s-au regăsit și în colaborările la ziarul *Cuvântul* al lui Nae Ionescu și la *Curentul* condus de Pamfil Șeicaru. Ele au fost dezvoltate ulterior în cotidianul *Calendarul*,

¹⁵ Crainic, *Puncte cardinale în haos*, p. 6.

între anii 1932 și 1933, până la arestarea sa din 1937 și de asemenea în cadrul revistelor *Sfarmă Piatră* și *Porunca Vremii*, al cărui codirector a devenit în 1938. Pe parcursul acestor două decenii interbelice, Nichifor Crainic a intrat în calitate de jurnalist, profesor de teologie și animator ideologic, în polemici care i-au delimitat și clarificat propria-i viziune teologală asupra raportului între ortodoxie și națiune. Preopinenții săi s-au recutat atât din spațiul intelectual delimitat de creștinismul teologal, dar cu vocație tradiționalistă, precum Lucian Blaga, care este exclus în anul 1942 din revista *Gândirea*, dar și din zona creștină, cum ar fi emulii lui Nae Ionescu din cadrul revistei *Predania*. Alți adversari ideologici s-au recutat dintre intelectualii din zona revistelor de stânga precum Miron Radu Paraschivescu sau Mihail Moșandrei, care publica în *Vremea*¹⁶. Totuși, caracterul său dinamic, personalitatea sa exacerbată, viziunea ortodoxismului său strict și opțiunile sale politice i-au îndepărtat în același timp pe scriitorii și colaboratorii inițiali. Fideli concepției sale până la sfârșit i-au rămas Vasile Voiculescu și Ion Pillat. Alături de aceștia se remarcă prin apropierea conceptuală și umană ilustrată prin colaborarea neîntreruptă cu mentorul ortodoxismului cultural, profesorul de istorie bisericească de la Sibiu, părintele Dumitru Stăniloae. Iată ce nota „puternicul gânditor de la Sibiu” despre Crainic:

„În epoca noastră atât lipsită de oameni cu convingeri tari, cu atitudini consecvente, capabili să îmbrățișeze în preocuparea lor grija pentru obștea în fața căreia declamă mincinos, Nichifor Crainic e un exemplar de rară și ideală umanitate. Toată acțiunea lui postbelică e de-o impresionantă unitate de ton [...]. Curentul animat de Nichifor Crainic nu e o speță de semănătorism. Acela era un romantism facil, adeoseori afectat, foarte puțin realist și exagerând nota optimistă și de mândrie națională. „Gândirismul” se distinge prin nota de intimitate și adâncime spirituală, prin preocuparea nu de anecdotical vieții țărănești, ci de coloritul fin, abia sesizabil al problematicii sufletești, de elementele religioase și metafizice ale etnicului românesc”¹⁷.

În ciuda consensului ideatic general dintre cei doi profesori de teologie, consens care a stimulat o colaborare, admirație și o influență reciprocă, între Crainic și Stăniloae pot fi observate și diferențieri

¹⁶ Constantin Schifirneț, *Studiu introductiv*, în Crainic, *Puncte Cardinale în haos*, p. XIV și urm.

¹⁷ Dumitru Stăniloae, *Un atlet al naționalismului creștin*, în *Telegraful român*, anul LXXXII, nr. 14, 1 aprilie 1934, p. 1.

conceptuale majore. Aceste diferențieri nu au produs o ruptură ci mai degrabă o diversificare a abordării în plan cultural-ideologic a principalului curent ideatic interbelic – naționalismul de inspirație ortodoxă. Dacă viziunea lui Nichifor Crainic asupra națiunii și ortodoxiei este mai degrabă cultural-teologică, cea a părintelui profesor Dumitru Stăniloae este centrată pe o viziune teologic dogmatică. În același timp, dacă Dumitru Stăniloae rămâne neutru față de atitudinea și politica bisericească a ierarhilor ortodocși, la Nichifor Crainic observăm observații critice generale față de Biserica-instituție. Demn de semnalat este că ambele viziuni au reverberații consistente în câmpul cultural și ideologic interbelic, în primul rând prin publicistică. Ideologia gândirismului lui Crainic, viziunea sa asupra rolului ortodoxiei în plămada unei noi conștiințe românești după Marea Unire din 1918 și a unei adânciri identitare merge mai departe decât intervențiile lui Stăniloae. Trecând de faza implicării culturale, directorul *Gândirii* reușește o translație a ideilor sale în spațiul politic, susținând diferite proiecte de putere care i se conturau ca soluții ale momentului pentru românitare. Astfel, sprijinirea prin campanii de presă a revenirii lui Carol al II-lea pe tronul României, alături de Nae Ionescu, Cezar Petrescu și Mihail Manoilescu, candidatura parlamentară independentă susținută de P.N.Ț. din anul 1929, sprijinul inițial acordat Gărzii de Fier și încercarea de a media pentru unificarea dreptei creștine, reprezintă o prelungire în spațiul public a propriilor concepții ideologic-culturale.

Pentru Nichifor Crainic conceptele de ortodoxie și națiune trimit la realități care se întrepătrund într-o cheie teandrică. Astfel, religia reprezintă în această viziune un element constitutiv al comunității naționale. Acest element consolidează alături de limbă, istorie și mediu identitatea unei națiuni. Crainic nu reduce totuși o realitate atât de complexă precum națiunea doar la constituentul religios. Deși analiza asupra națiunii o tratează prin dimensiunea religioasă, el nu o definește doar reduționist teologic, ci și sociologic și antropologic¹⁸. Crainic definește națiunea ca tip de comunitate umană înzestrată cu identitate istorică, cu omogenitate biologică și psihologică, cu unitate spirituală, cu voință și putere proprie¹⁹.

Cele două concepte, ortodoxie și națiune, sunt definite și conectate la Nichifor Crainic în curentul amplu al gândirismului. De exemplu,

¹⁸ Constantin Schifirneț, *Studiu introductiv*, în Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, p. X.

¹⁹ *Ibidem*.

conceptul de națiune este subsumat și analizat prin intermediul unor concepte-manifest, emblematice pentru travaliul cultural-ideologizant al lui Crainic: autohtonism și tradiționalism. Importanța acestor două concepte în definirea a ceea ce înseamnă națiunea și românitatea este covârșitoare. Totodată, pentru Crainic analiza conceptului de tradiție este intrinsec legată de una din dimensiunile etnicului românesc, ortodoxia. Astfel, interogând conceptul de tradiție, directorul *Gândirii* identifică două niveluri ale acesteia în românitate: tradiția autohtonă și tradiția creștină. Încercând să precizeze conceptul de tradiție, Crainic dezvoltă pe fundamentul paradigmei lui Unamuno semnificații legate de biologic și spiritual: sângele, limba, sufletul românesc, pământul. Aceste elemente devin constituenții unei tradiții eterne, dimensiune ontologică ce dă unicitate fiecărei națiuni. Tradiția operează la Crainic ca o realitate dinamică, vie și nu statică. Ea devine un element al etnicității care nu se opune schimbării și inovării. Trăsătură a specificului național, fundament principal al națiunii, ea nu înseamnă doar o repliere pe trecut ci o comunicare cu prezentul trepidant. Încercînd să elucideze toposul și semnificația culturală a tradiției în plămădirea etnicității, Crainic afirmă:

„În raport cu istoria românească, tradiția noastră eternă își are sediul în popor și în expresia lui multiplă care este cultura populară ca produs etnic. Ea stă într-un anume fel de a poetiza, într-un anume fel de a cânta, într-un anume fel de a filozofa, într-o anumită atitudine față de natură și față de Dumnezeu”²⁰.

A doua dimensiune a tradiției are pentru directorul *Gândirii* o origine religioasă. Ortodoxia devine o substanță inserată în elementul etnic. Tradiție întemeiată pe revelație, creștinismul ortodox nu este pentru Crainic anacronic așa cum sugerează C. Rădulescu-Motru, ci modern deoarece el modifică noile generații în sensul valorilor creștine. Crainic susține rolul determinat al creștinismului în general și al ortodoxiei în special pentru cazul românesc în emanciparea și civilizarea fiecărui popor.

Programul cultural-ideologic al lui Crainic poate fi interpretat ca o implicare activă în problemele agorei creștine interbelice, ca o reflectare a unor frământări și deziderate urgente pentru societatea românească a timpului respectiv. Pentru Crainic, postulatele sale ideologice reflectate ca program cultural al *Gândirii*, articolele din *Calendarul*, *Sfarmă Piatră*,

²⁰ Schifirneț, *Studiu introductiv*, p. XIX.

Porunca Vremii, implicarea lui în viața politică interbelică pot fi considerate ca un atașament față de propria comunitate de destin care își căuta locul istoric în noua paradigmă a modernității. Proiectele sale se relevă, dacă apelăm la o perspectivă sociologică și biografică, ca un vehicul de ascensiune socială și prestigiu public. Iată cum definea prolificul gânditor și jurnalist ideile de patrie și patriotism de Ziua Independenței și Monarhiei, pe data de 10 mai 1933:

„Cuvântul Patrie are un îndoit înțeles: material și spiritual. Patria e pământul în care sunt îngropați strămoșii. Prin urmare: pământ și suflet. Țara ca unitate geografică și neamul ca unitate spirituală se contopesc laolaltă în Patrie [...] Ziua Patriei e ziua sacrificiului național de totdeauna și de pretutindeni unde a bătut suflet și a curs sânge românesc. Nu poate fi deci dragoste de țară fără evlavioasa recunoștință a celor vii pentru cei care au murit. Cine tăgăduiește trecutul și rupe legătura sufletească cu el nu poate fi patriot. Fiind un cult al morților, al strămoșilor, patriotismul e astfel jertfa celor care trăiesc pentru cei care vor veni. Patriotismul e disciplina morală în care trăiește și prin care se menține un popor [...] Patriotismul în acțiune se numește naționalism”²¹.

Problematica deschisă de Crainic în orizontul culturii românești interbelice poate fi considerată mai degrabă o contra-cultură critică decât un curent dominant, oficial. Din acest motiv, ea s-a conturat în epocă alături de alte viziuni precum cea a lui Nae Ionescu drept o sursă culturală și ideologică stimulatorie, optimistă în acord cu voluntarismul noii generații, a studențimii creștine pe care implicit a format-o. Această studențime creștină a fost aceeași care a creat în epoca interbelică Mișcarea Legionară.

În contextul acestui tumult politic și cultural s-au manifestat și intervențiile referitoare la problematica națiunii și a ortodoxiei ale Părintelui profesor Dumitru Stăniloae. Toate articolele referitoare la cele două concepte, precum și la tematica naționalismului interbelic, au fost culese și editate ulterior, în anul 1939. Volumul respectiv a fost denumit *Ortodoxie și românism* și cuprindea articole publicate în *Telegraful Român*, *Vremea*, *Gândirea* și *Ortodoxia*. În articolele strânse în cea mai mare parte în *Ortodoxie și românism*, Dumitru Stăniloae a dezvoltat mai întâi problema persoanei, a individului și a raportului cu națiunea. Părintele nu privea națiunea ca pe un bloc, ca pe un organism perfect unitar, accentuând faptul

²¹ Nichifor Crainic, *Calendarul*, anul II, 11 mai 1933, p. 1.

că ea este formată din persoane. Principiul de la care se revendică Stăniloae este unul teologico-dogmatic:

„Creștinismul se adresează persoanei. El nu se adresează națiunii, pentru că nu există o conștiință ipostatică, de sine stătătoare, a națiunii. Dar persoanele omenești nu sunt unități abstracte, dezbrăcate de orice determinante și, prin urmare, întru totul identice. Se pot detașa, desigur, de la orice persoană anumite determinante, ca accidentale și de suprafață. Dar sunt o serie de caracteristici de care nu poate fi dezbrăcată o persoană, chiar dacă am pătrunde până la ultimul ei sâmbure, la ceea ce numim eul ei [...]. Eul nu este o simplă entitate ipostasială înzestrată cu forța necesară de a constitui un organism omenesc și cu acea lanternă la lumina căreia se vede și pe sine și conținutul său de viață”²².

Conform teologului, problema națiunii și a naționalismului începe cu decriptarea a ce înseamnă naționalitatea, apartenența la o națiune. Această calitate este una care, circumscrisă de un determinant ontologic, cel al înaintașilor, aducându-se în discuție problema raportului dintre eul personal și eul colectiv privit prin intermediul atât al unei influențe interioare, cât și prin cel al eredității. Pentru Stăniloae, ereditatea nu este o simplă lege biologică. Ea este un determinant mai degrabă ontologic și cultural care înglobează experiența strămoșilor, istoria lor personală. Ereditatea devine astfel treptat o realitate ontologică plămădită în curs de generații, care pornește de la suprafața existenței către adâncimi ființiale. Aceste adâncimi se vor constitui în viitor ca influențe asupra eurilor urmașilor. Acest uman determinat ontologic de strămoși este determinat mai departe conform viziunii profesorului de teologie de un model-forță, de un model dumnezeiesc.

„Că istoria înaintașilor ar contribui cu ceva la determinarea eurilor urmașilor, e foarte plauzibil și, din punctul de vedere creștin, admisibil. Procesul de variare și dezvoltare a lumii nu e determinat nici numai de Dumnezeu și nici numai din imanență. O conlucrare misterioasă are loc și în scoaterea la iveală a noilor fețe omenești. Toate fețele omenești își au modelele lor eterne în Dumnezeu, modele care nu sunt idei statice, ci forțe care lucrează la alcătuirea chipurilor lor în lumea creată, punând la contribuție și puterile imanente ale lumii”²³.

²² Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și națiune*, în *Ortodoxie și naționalism*, București, Editura Supergraph, 2011, p. 15.

²³ *Ibidem*, p. 16 .

Prin această abordare, Dumitru Stăniloae încearcă să sondeze însăși dimensiunea ontologică a raportului dintre Om, eul lui personal și comunitatea din care provine. Mai departe continuă autorul, calitatea națională nu rezidă în purtarea unui simbol național cum ar fi o bandieră tricoloră, nici în afirmarea cu obstinație a naționalității proprii. Calitatea națională nu ar consta în expresia directă a ceea ce se cheamă naționalism. Și aceasta deoarece calitatea națională ar fi chiar umanul într-o formă a lui. După opinia profesorului de teologie dogmatică, între uman și național nu este un conflict, o stare de opoziție ființială. Dimpotrivă, umanitatea se cultivă și se asumă cu cât te adâncești în miezul ființei tale naționale. Sentimente și trăiri anaționale nu pot exista. Iată de ce, continuă autorul, ortodoxia nu neglijează și nu subestimează factorul național atunci când încearcă să elucideze raportul dintre creștinism și națiune.

Relația dintre conceptele/realități istorice precum ortodoxia și națiunea nu este discutată în articolele și cărțile lui Dumitru Stăniloae separat, într-un autism ideatic, ci prin comparație, în raport cu perspectiva teologică catolică sau prin analizarea și dialogul cu alte concepții despre națiune din spațiul românesc interbelic precum cele ale lui Constantin Rădulescu Motru, Lucian Blaga sau Nae Ionescu. Din critica concepției catolice asupra națiunii, care pornește de la considerarea acesteia ca fiind o creație istorică, naturală în comparație cu creștinismul care este teoretizat ca supranațional și supranatural, se articulează o concepție originală și novatoare asupra națiunii și a raportului ei cu creștinismul ortodox. Adâncită în tradiția patristică, această concepție susține că harul dumnezeiesc nu dizolvă însușirile și puterile specifice ale omului, în speță calitatea națională. Calitatea națională este o formă generală a sufletului, care prin colaborarea cu harul divin se potențează și se îmbogățește și mai mult. Iată cum explică dogmatic Dumitru Stăniloae această relație dintre energiile necreate, harul divin și lumea creată în planul istoric, încarnată în umanitate și națiune:

„Între lumea creată și cea necreată nu e numai apropierea dintre copie și model, ci una și mai strânsă. Lumea dumnezeiască nu e un model static, ci e un complex de forțe dinamice. Ele activează la granița metafizică a lucrurilor, mânănd dezvoltarea acestora din urmă spre forma care se află din eternitatea realizată [...] Dezvoltarea aceasta se face printr-o colaborare a lui Dumnezeu ca proniator, cu lumea. Ceea ce este de la început în

Dumnezeu deplin descoperit și dezvoltat, în lume se arată pe rând, în timp. Dezvoltarea lumii e o descoperire în timp a formelor care există etern²⁴.

Pornind de la concepția că umanul nu există decât în forma lui națională deoarece altfel ai distruge chiar umanul, teologul conchide într-o formă narativă ce poate suscita polemici intelectuale azi că:

Națiunile sunt, după cuprinsul lor, eterne în Dumnezeu. Dumnezeu pe toate le vrea. În fiecare arată o nuanță din spiritualitatea Sa nesfârșită. Le vom suprima noi, vrând să rectificăm opera și cugetarea eternă a lui Dumnezeu? Să nu fie! Mai degrabă vom ține la existența fiecărei națiuni, protestând când una vrea să oprime sau să suprima pe alta și propovăduind armonia lor, căci armonie deplină este și în lumea ideilor dumnezeiești²⁵.

Această literatură de ordin teologic, eseistic și filosofic creată în interbelic de numeroase personalități precum Crainic și Stăniloae se constituie, din perspectiva psihologiei intelectualului post-modern de azi, caducă și inutilă, o veritabilă maculatură ideatică. Pentru istoric în schimb, ea oferă oportunități cognitive generoase de a pătrunde în *zeitgeist*-ul epocii. Narațiunile de tip teologic sau cultural-creștin explică valorile și obiectivele unei generații, conturează mentalitatea unor personalități care au creat, împreună cu frustrările epocii, contextul social al unui curent naționalist care va genera ulterior evenimente dramatice în câmpul politic.

SORIN STANCIU
Universitatea din București

ORTHODOXY AND NATION BUILDING. 1918-1941

Abstract

This study is a chapter of the PhD project entitled "Romanian political theology. A discourse analysis. 1918-1941." The theme in this article reveals the analysis of the concepts historical reality-orthodoxy, nation, within the theological discourse with a political function. The study analyzes the connection between the two concepts/ historical realities – orthodoxy and the nation in the speech of an influential theologian of the interwar Romanian Orthodox Church - Father and Professor Dumitru Stăniloae and in the work of an important professor of theology,

²⁴ Idem, *Scurtă interpretare teologică a națiunii*, în *Telegraful Român*, LXXXII, nr. 15, 8 aprilie 1934, p. 2-3.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

| SORIN STANCIU

a strong voice in Christian agora – Nichifor Crainic. An intelligent reading inserted in the *Zeitgeist* of that era reveals the theological and ideological consistency of the concepts orthodoxy and nation in the works of the previously named theologians.

Keywords: theological discourse, nation, Dumitru Stăniloae, Nichifor Crainic, Romanian Orthodox Church.